

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2024/2

Szakmai védnökök

Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

Szerkesztők

Bozsoki Petra
Kucserka Zsófia
Laczkó András
Pálffy Eszter
Pap Balázs
Szatmári Áron

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora
Maczelka Csaba

Tördelőszerkesztő

Pap Balázs

Borítóterv

Simor Kamilla

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi
Tanszék vezetője (7624 Pécs, Ifjúság útja 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

SZIGETI MOLNÁR DÁVID	
A <i>Balassa-kódex</i> visszafejtési kísérlete	
Észrevételek a <i>Hozzászólásokhoz</i>	9
MÁRTON-SIMON ANNA	
Dekadens költészet <i>A Hét</i> hasábjain és a „dekadens” jelző visszautasítása	43
KOVÁCS VIKTOR	
Intrikusábrázolási jellegzetességek Szigligeti Ede és Balázs Sándor <i>A strike</i> című darabjában	75
BÉLA BÁLINT	
„Külömbb-külömbbféle dolgoknak szemét-rakása ez”?	
Hermányi Dienes József munkáinak műfaji és kompozíciós kérdései	93

KRITIKAI LAPOK

TÓTH ORSOLYA	
Tudományunk határai	
DÁVIDHÁZI Péter, „Mit hisz a tudós?": <i>Változatok hivatás és módszer témájára</i> , Bp., Ráció, 2023.	111
GOLYÁN ÁDÁM	
Reformáció újragondolva	
TÓTH Zsombor, <i>A hosszú reformáció jegyében: Vallási perzekúció és tanúságtétel a református irodalmi hagyományban a gyászévtizedtől 1800-ig</i> , Bp., Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2023 (Humanizmus és Reformáció, 41).	117

HASZNOS MULATSÁGOK

DEBRECZENI ATTILA	
Névjegy az irodalom asztalán	
Kazinczy Ferenc: <i>Az esthajnalhoz</i>	127
A tanulmányok összefoglalói / Abstracts	133
A lapszám szerzői	137

Golyán Ádám

Reformáció újragondolva

TÓTH Zsombor, *A hosszú reformáció jegyében: Vallási perzekúció és tanúságtétel a református irodalmi hagyományban a gyászévtizedtől 1800-ig*, Bp., Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2023 (Humanizmus és Reformáció, 41).

2023-ban jelent meg a nagy múltra visszatekintő Humanizmus és Reformáció könyvsorozat 41. kötete *A hosszú reformáció jegyében* címmel. A szerző, Tóth Zsombor már a mű elkészülte előtt jelentkezett a témát érintő publikációkkal, melyekben ismertette újszerű gondolatait a magyarországi reformáció történetét illetően. Jelen kötetében a Hosszú reformáció Kelet-Európában (1500–1800) MTA BTK Lendület projekt keretében elért eredményeinek egy részét szintetizálja és mutatja be.

Tóth műve nem akar korszakmonográfia lenni, célja az, hogy a magyar reformációtörténet kutatásába bevezesse a hosszú reformációt mint korszakalakzatot. Ennek a kutatásba beemelni kívánt új korszakfelfogásnak az idő- és térbeli koordinátáit az első fejezetben rögzíti. Az új éra határait a megszokottakkal ellentétben meglehetősen kiszélesíti, ugyanis kezdőpontját 1500-ra teszi, és előzményeként feltételez egy úgynevezett protoreformációt, melyet német területeken már a 15. század elején kibontakozni lát. A korszakalakzat fordulópontját és egyben origóját is a gyászévtizedben (1671–1681) jelöli ki. Bár bevallottan nem célja a periodizáció, az 1772-es korszakhatárt elveti, mert úgy látja, annak megalkotói nem vették figyelembe sem a társadalom-, sem a vallás-, sem pedig az egyháztörténeti kontextusokat. A szerző korszakfelfogásának fundamentuma nem más, mint a reformáció, melyet egy hosszú, háromszáz évig tartó történeti jelenségként értelmez. Ezen hosszú periódusnak a felvilágosodás vet véget, melynek előzménye egy, a szerző által profelvilágosodásnak nevezett korszak, amelyet egy-egy adott nemzet hagyományainak függvényében 1648 és 1800 között bárhová elhelyezhetünk. Úgy gondolja, hogy az eddigi magyar irodalomtörténet-írás a felvilágosodást csupán a modernitás szükségszerű előzményeként tárgyalta, az 1650–1750 közti időszakot pedig a felvilágosodás előzményeként kezelte. Véleménye szerint azonban ezt a folyamatot igen problémás időkeretek közé szorítani: nem lehet figyelmen kívül hagyni a református ortodoxia jelenlétét, amivel szemben nem volt hatásos ellenzékiesség sem Magyarországon, sem pedig az Erdélyi Fejedelemségben, ahol ráadásul a református egyház a fejedelmek támogatását élvezte, így csak a katolikus egyházzal szemben volt elképzelhető bármiféle ellenállás.

Ha a korszak végére tekintünk, és a felvilágosodás problémáját vesszük szemügyre, felvetődik a kérdés, hogy ki számít „előfelvilágosultnak”. Tóth elvetendőnek tartja a korábbi szakirodalom téziseit, miszerint a peregrinusok között találjuk meg őket. Nem tartja hihetőnek és elfogadhatónak, hogy ezeknek a külföldi egyetemeket megjárta és ott a későbbi tevékenységükhöz alapot kapó szerzőknek ez a néhány év határozta volna meg az egész későbbi munkásságát. A felvetett kérdésre a választ azok között a szerzők között kell keresnünk – véli Tóth –, akiket korábban a szekuláris felvilágosodás hatása alatt állóknak gondoltak, mint például Dési Lázár György, id. Zágoni Aranka György vagy Hermányi Dienes József. A későbbiekben hármuk munkásságát, tágabban a 18. századi magyar szerzők által folytatott ortodox református teológiai diskurzust annak a hosszú reformációnak a részeként értelmezi, amely magába foglalja az általuk képviselt vallási felvilágosodást. A fejezet további részében az 1772-es évszám a Szent Bertalan-éj 200. évfordulójaként kap kiemelt figyelmet, mely eseménynek a magyar szöveg hagyományban való továbbélését két példán keresztül szemlélteti.

A második fejezetben a szerző a hosszú reformáció fogalmát tisztázza, további szempontokat szolgáltatva annak értelmezéséhez – amihez elengedhetetlen, hogy egy többirányú és többidejű reformációt feltételezzon. Felvetését azzal indítja, hogy a magyar szakirodalom eddig nem használta a hosszú reformáció fogalmát, a nemzetközi szakirodalomban azonban már az 1990-es évektől bevett terminusnak számít. Az átvétel hiányának okát abban látja, hogy a magyar szakirodalom e tekintetben a németet követi, de véleménye szerint az onnan átvett konfesszionalizáció modellje nem alkalmazható a magyar viszonyokra. Tóth új közelítésmódot javasol, amivel két témára irányítja a figyelmet: egyrészt az egyházak egymással való politikai és teológiai konfliktusaira és a kialakult kompromisszumokra, másrészt pedig a vallási perzekúcióra és annak reprezentációira. A korszak időhatárait itt igyekszik pontosítani a magyar viszonyokhoz mérve, így kezdetét az 1520-as évekre teszi (ekkor jelenik meg a reformáció a történeti forrásokban), a végét pedig a türelmi rendelet országgyűlési elfogadásához és a század végéhez, tehát az 1791/1800-as dátumhoz igazítja. Ebben az intervallumban a centrális elem nem más, mint a perzekúció tapasztalata, melynek magyar vonatkozásban a gyászévtized eseményei feleltethetők meg. Tóth úgy látja, hogy a gyászévtizedig elenyésző az európai mártírológiai diskurzusok recepciója, a magyarral pedig nem foglalkoznak eléggé. Például mivel Erdélyben jelentősen kisebb a perzekúció, mint Magyarországon, ott megnövekszik az érdeklődés az úgynevezett mártíridentitás iránt. Az erről szóló műveket azonban nem nyomtatják ki, hanem kéziratos formában terjednek, ezért a kötet szerzője újabb terminust emel be: a kéziratos nyilvánosság fogalmát. Erről a jelenségről Tóth már korábban közölt tanulmányokat,¹ de jelen kötetben is részletesen szól róla. An-

¹ TÓTH Zsombor, *Hosszú reformáció Magyarországon és Erdélyben I.: Konfesszionalizációk és irodalmi kultúrák a kora újkorban (1500–1800) (Módszertani megjegyzések egy folyamatban lévő kutatáshoz)*, ItK, 123(2019), 719–739; Uő, *Hosszú reformáció, konfesszionális pluralitás és felekezet(köz)iség (módszertani előtanulmány) = Interkonfesszionális és irodalom a kora újkorban*, szerk. MÓRÉ Tünde, TASI Réka, Bp., reciti, 2020 (Reciti konferenciakötetek, 8), 11–50; Uő, *Understanding Long Refor-*

nak ellenére, hogy a szerző újra kívánja strukturálni a magyar reformáció történetét, bevallása szerint nem tekinti könyve céljának a magyar reformáció történetének megírását, csupán módszertani és historiográfiai szempontból szeretné elemezni azokat a recepciótörténeti folyamatokat, melyek a reformációt lehetővé tették. Ezért a kötetben valóban nem a magyar reformációtörténet újragondolt kronologikus leírását kapjuk, hanem Tóth bizonyos szövegek és műfordítások előtérbe helyezésével ad új perspektívát annak tanulmányozásához. Ám az egyes szövegek kiemelésével és kontextusba helyezésével néhány esetben mégis arra kényszerül, hogy a magyarországi reformáció történetének részleteit átdolgozva adja közre.

A könyv következő részében a szerző a vallási perzekúció politikai és teológiai reprezentációjáról ad tájékoztatást. Álláspontja szerint a magyar protestáns mártírológiai szövegkorpusz csak a 17. század végén alakul ki, melyet az a tény indokol, hogy addig sem a Magyar Királyság, sem pedig az Erdélyi Fejedelemség területén nincs üldözés, amely ezt a típusú irodalmat életre hívná. Mindezek mellett az Európában megszülető, témájukat tekintve egyező művek recepciója is szegényes, mivel nem készül hozzájuk népszerű fordítás. Ebben a folyamatban a gyászévtized hoz fordulatot, ugyanis az események után az abból szerzett tapasztalatok elbeszélése megy végbe. A vallási perzekúció tapasztalatainak megnyilvánulási formáit taglalva a Wesselényi-összeesküvést és annak politikai következményeit vázolja, majd a bujdosók szerepvállalását és a gályarabper eleveníti fel. Úgy véli, a gályarabper áldozatai által átélt perzekúciós tapasztalatot a kortársak mártíriumként értékelték, és erről maguk az áldozatok sem vélekedtek másképp. Erre példaként Beregszászi István és Köpeczi Balázs leveleit említi, valamint Kocsi Csergő Bálint emlékiratát. (Ezt részletesen a IV. fejezetben fejti ki.) A hosszú reformációként értett korszak koherenciáját Tóth szerint három mű biztosítja. Az első szöveg Heltai 1570-ben megjelent *Hálója*, melyben igyekszik a mártírológiai irodalom ismeretének nyomaira bukkanni: a mű jelentősége abban is rejlik, hogy a későbbi magyar nyelvű mártírológiai diskurzus előzményét biztosítja. A második ilyen írás az 1675-ben napvilágot látott Szőnyi Nagy István-féle *Mártírok Coronája*, amely az első magyar nyelven megjelent mártírológiai jellegű mű volt, és kiemelt figyelmet érdemel, ugyanis a szerző nemcsak mártírológiai programot ad közre benne, hanem azt illusztrálandó – a hasonló magyar nyelvű alkotások közül elsőként – saját élettörténetét is lejegyzí. Ez az eljárás azért érdemel figyelmet, mert később mintául szolgált a hasonló témákban alkotó szerzőknek. A harmadik pillérnek Szikszai György 1789-es *Mártírok Oszlopa* című, szintén azonos tárgyú művét tekinti: ezen keresztül mutatja be Szőnyi Nagy paradigmaváltó voltát, aki a református teológia mártíriumot kifejező terminológiáját azokkal az irodalmi szövegekkel kapcsolta össze, melyek a vallási perzekúció tapasztalatainak leírását kísérlék meg.

mation in Eastern Europe: The Case of Hungarian Puritanism Revisited, Journal of Early Modern Christianity, 7(2020), 319–341, <https://doi.org/10.1515/jemc-2020-2028>; Uő, *Religious Persecution, Exile and the Making of the Long Reformation (1500–1800) in Royal Hungary*, Philobiblon, 25(2020), 205–225, <https://doi.org/10.26424/philobib.2020.25.2.01>.

Tóth ezt követően a kora újkori magyar emlékirat-irodalmat veszi górcső alá, melyről megállapítja, hogy nagy hatást gyakorolt rá a mártírológiai tradíció, amely nemcsak identitásmintát, de narrációs modellt is szolgáltatott az ilyen jellegű művekhez. A magyar diskurzus sajátosságaként kiemeli Tertullianus hatását is, amely végigkíséri mind Tóth értelmezéseit, mind pedig a kora újkori emlékirat-irodalmat. A tertullianusi gondolatok leginkább azokon a pontokon jelennek meg, ahol a szerzők arról értekeznek, hogy a testi-lelki megpróbáltatásokat (*afflictionis*) zúgolódás nélkül, következetes és állhatatos (*constantia*) türelemmel (*patientia*) kell elviselni. Ez az apologetikai hatás kétféle módon artikulálódik, mégpedig a börtön és a száműzetés irodalmában (ezekről Tóth a VI. és a VII. fejezetben értekezik részletesen).

Mindezek mellett – a hosszú reformáció megértéséhez elengedhetetlennek gondolva – a szerző említést tesz a vértelen ellenreformáció, vagyis a *persecutio incruenta* fogalmáról, majd annak etimológiáját és lehetséges jelentéseit veszi számba. Ezen historiográfiai terminus III. Károly és Mária Terézia regnálásának időszakára vonatkozik, amikor az adminisztráció már nem nyúlt ugyan erőszakos eszközökhöz a protestáns felekezetek visszaszorítása érdekében, de talált más módszereket, melyekkel diszkriminálni tudta azokat – egészen a türelmi rendeletig. A fogalom használatát sem a katolikus, sem a protestáns egyháztörténet-írás nem tartja helyénvalónak. A katolikus oldal az ellenreformáció kifejezéssel szemben fogalmaz meg bírálatot, ugyanis az nem a korszak szóhasználatát tükrözi, hanem későbbi, mesterségesen létrehozott terminus technicus. A protestáns kritika a kifejezés vértelen részét tartja kifogásolhatónak, mivel eufemisztikusan írja le a gyászévtized és a türelmi rendelet közti időszakot. Tóth ezzel az inkább egyháztörténeti nézetrel nem vitatkozik, de új jelentéssíkot rendel a kifejezéshez, mégpedig teológiai értelemben. Ehhez a gyászévtized utáni teológiai diskurzussal megjelenő mártírológiai hagyományt és az abból kinövő magyar patriotizmust, valamint a „nemzeti önszemlélet kálvinista dominanciájú regisztereit” veszi alapul. (204.)

A kötet hatodik fejezetében érkező el a felvázolt témák közül a perzekúciós tapasztalatok egyik artikulációjáig, a börtönirodalomig. Tóth állítása szerint a börtöntapasztalatok megírásának a korban nem más volt a célja, mint a politikai identitás helyreállítása és a tertullianusi *patientia* és *constantia* jelentőségének érzékeltetése. Az előzőekben felvázolt hármaskorszakolást (gyászévtized, előtte és utána) alkalmazza ezen téma kifejtésénél is. Az első, tehát a gyászévtized előtti korszak és a benne keletkezett szövegek kánoni jellegét három szöveg alapján véli megragadhatónak. Ezek a szövegek Wathay Ferenc *Énekeskönyve*, Vitéz Zsuzsanna fogságból küldött levelei és Kemény János *Ruina exercitus Transylvanici* című munkája. A három művet összekötő mozzanat az, hogy a szerzők életük tragikus alakulását Isten csapásaként értelmezték, és a rabság okozta liminalitás megjelenítésére és megértésére teológiai terminológiát alkalmaztak, arra a megállapításra jutva, hogy a szenvedésük nem más, mint egy próba, melyre csak a *patientia* és a *constantia* jegyében született magatartással lehet reagálni. Tóth szerint ezen szövegek értelmezéséhez az a kálvinista kegyességgyakorlási kultúra szolgáltatott kontextust, amely a mindennapos bűnbánatra és lelkiismeret-vizsgálatra építette a vallásosságot.

Ezektől némileg eltérőnek mutatkozik Kemény János szövege, melyben a börtön-tapasztalat leginkább implicit módon jelenik meg, azonban a hagyományhoz kötik azok a narratív elemek, melyekben a szerző a fogságot szintén Isten akarata szerint valónak tartja. Kemény másik művében, a *Gilead balsamumában* szintén foglalkozik a rabság tapasztalatával, de főként nem a személyes élményeit tárja az olvasó elé, hanem általános képet fest róla. Tóth szerint mindezzel nem más volt a célja, mint hogy politikai tőkét képezzen magának a szabadulása utánra.

A börtönirodalom imitációira is kiter a fejezet, melyben többek között olyan szerzők kerülnek elő, mint Wesselényi István vagy Apor Péter, akik nem voltak ugyan börtönben, csupán a váraikat nem hagyhatták el a Rákóczi-szabadságharc kirobbanása után, mégis a börtönbéli íráshasználatot kezdik imitálni. Külön figyelmet kap Tóthtól Bethlen Miklós, akinek műveit a mártírológiai irodalom imitáció-jaként értelmezi, melyekben felvállalja mártíridentitását, és nemcsak rabságának, de élettörténetének elbeszélése is mártírológiai szempontból történik meg.

A vallási perzekúció másik tapasztalata, vagyis a kényszer migráció adja a témáját a következő fejezetnek, melynek felütésében egy, a témát bemutató tudomány-történeti összefoglaló után az emigránsirodalom jellemzését kapjuk. Tóth szerint a külföldre szakadt szerzők művei sajátos mártírológiai elbeszélések, ugyanis ezekben a nemzeti egyház iránti lojalitás és a haza iránti politikai elköteleződés artikulálódik. A témában előkerülő legfontosabb és legrészletesebben taglalt szerző a Törökországban a volt fejedelem mellett „raboskodó” Mikes Kelemen. Tóth a *Törökországi levelek* bemutatásakor igyekszik felvázolni a szerző attitűdjét a kényszerű száműzetéshez. Eszerint a 36. levél még azt a Mikest mutatja be, aki még reménykedik a hazatérésben, de később (64–66. levél), mikor a haldokló Bercsényinél jár, már elfogadni látszik száműzöttségét, és nem tartja követendőnek annak életvitelét, inkább Jóbot hozza fel példának. A kötet szerzője úgy gondolja, hogy Mikes Jób említésével ugyanazt az életvezetési szabályt helyezi az előtérbe, amelyet a fentiekben már tárgyalt szerzők is, mégpedig a testi-lelki megpróbáltatások türelemmel és zúgolódás nélkül való elviselését.

A könyv utolsó előtti fejezetében kerül elő a Tóth által tárgyalt másik nagy téma, a kéziratosság nyilvánosság kérdése. Ennek alapvetése, hogy noha a perzekúciót elbeszélő 17–18. századi szövegek kis része került csak nyomdába, a korszak intellektuális viszonyait mégis ezen művek alapján írták le az eddigi elemzések. A szerző azonban úgy gondolja, hogy sok művet már a keletkezése pillanatában a kéziratosságként szántak, mely elképzelését két kézirat alapján igyekszik bizonyítani.

Beregszászi István magyar nyelvű egyháztörténeti munkája Tóth Zsombor ki-mutatása alapján kompiláció: alapja Friedrich Adolf Lampe *Synopsis*ának fordítása, amely kiegészül a magyarországi és az erdélyi reformáció történetével. A szerző ebben a munkában is látni véli a hosszú reformáció megjelenését, ugyanis Beregszászi a művében Husz János mozgalmával indítja a reformációt, és a megírás jelenében, 1731-ben még folyamatban lévőnek tekinti azt. A fejezetben a mű magyar vonatkozású részei kapnak kiemelt figyelmet, melynek jelentőségét Tóth abban látja, hogy a vajasdi prédikátor itt egy mártírológiai programot hirdet, melyhez a gyászévtized

tapasztalatainak feldolgozása utáni mártirológiai hagyomány terminológiáját használja. Mivel a gyászévztizedről kevés adat állt rendelkezésére a compilátornak, ezért a korszak elbeszélését a prédikátori diskurzussal igyekezett ellensúlyozni.

A második mű, melyet Tóth figyelemre méltónak talál, Huszti László magyar nyelvű Kálvin-biográfiája 1758-ból. Ez az életrajz Théodore de Bèze harmadik, 1575-ös, latin nyelvű munkájának első magyar nyelvű fordítása, melyet a fordító mindössze kisebb, a megértés könnyítését szolgáló változtatásokkal közöl. A fordítás jelentősége Tóth szerint abban áll, hogy Kálvin János életvitelén keresztül a 18. század olvasói eltanulhatták a vallási perzekúcióval szemben tanúsítandó ellenállást és hitvallói magatartást.

Ezen a ponton felhívnanék a figyelmet a fejezet egyik tartalmi anomáliájára. Mikor Tóth Huszti életéről és művéről értekezik, felveti a lehetőségét annak, hogy a szerző talán peregrinációra készülve készíthette el a Kálvin-életrajz fordítását. Ezek után a történeti kontextus és Huszti életeseményeinek összevetése alapján úgy véli, hogy ha peregrinált is, azt csak 1760–1761-ben tehette, de érvelése szerint maga sem tartja valószínűnek a peregrinációt. Ezen a szálon haladva a szerző citál egy 1764-ből származó, Szathmári N. Istvántól származó levelet, melyből egyértelműen arra a következtetésre jut, hogy „[a]z elfogulatlansággal éppen nem vádolható nótárius beszámolója tehát egy dolgot igazol: külföldi peregrinációra Huszti esetében, nem került sor”. (307.) A fejezet egy későbbi részén szintén megismétli megállapítását, miszerint Huszti nem peregrinált, és ez gátolta meg társadalmi felemelkedését és elismertségét. A későbbiekben Tóth részletezi a fordítást, és az értekezés zárlatában az eddigieknek teljesen ellentmondó megállapítást tesz, miszerint „Huszti 1758-ban, vélhetően külföldi peregrinációjából hazatérve, miután szembesült a 18. századi Habsburg-vezetésű vallási perzekúcióval, bizonyára már birtokában volt a kellő tudásnak és motivációnak, hogy pontosan ezt a szöveget fordítsa le magyar nyelvre”. (317.)

A kötet utolsó fejezete egy kevésbé kutatott irodalom- és egyháztörténeti témával foglalkozik: a magyar és francia reformációtörténet komparatív vizsgálatának szükségességét veti fel. Tóth azért tartja fontosnak a későbbiekben e téma feldolgozását, mert úgy véli, hogy a 17–18. században mind a kézirat, mind a nyomtatott korpuszban egyértelmű hugenotta recepcióról beszélhetünk, amely az angol puritanizmust váltja a magyar kegyességi kultúrában a 17. században. Ennek a kezdetét Pápai Páriz Ferenc *Pax Animae* című fordításában látja 1680-ból, melynek elkészültét azzal magyarázza, hogy szerinte a fordítóhoz a hugenotta teológia állhatott közelebb, és azok a művek, melyek az úgynevezett kálvinista antropológiát követték, vagyis a testi és lelki megpróbáltatások állhatatos türelemmel való elviselését. Tóth úgy véli, hogy korábban azért nem ismerték fel a magyar és francia szövegek közti kánoni összefüggéseket, mert a 18. században a figyelem kizárólag a janzenizmusra irányult, valamint a franciás műveltséget 1772-től elsősorban a felvilágosodás magyarországi előtörténetének tekintették, és ebből a szempontból kutatták. A szerző ezzel ellentétes véleménye szerint ezek szerves egységet alkotva képezik a hosszú reformáció fontos részét.

A továbbiakban Pierre Du Bosc hugenotta prédikátor 1661-ben elmondott prédikációjának magyar utóéletéről kapunk képet. A prédikáció szövegét valamikor 1654 előtt Dési Lázár György lefordítja, majd Hermányi Dienes József lemásolja, így hagyományozva az utókornak. Hermányi Dienes azonban nemcsak másolja a szöveget, hanem át is dolgozza, hol kihagyva részleteket, hol pedig kiegészítve azt a könnyebb érthetőség érdekében, ezért homiletikai szempontból a szöveg egy általa írt műnek hathat a későbbi olvasók számára.

A fejezet végén egy másik szerző, Zágoni Aranka György *Jo keresztyén...* című fordításáról értekezik a kötet szerzője. A szövegnek két variánsa hagyományozódott ránk, egy kolozsvári és egy enyedi, amely minden bizonnyal szintén Hermányi Dienes másolata. Az enyedi szöveghez a másoló hozzáilleszti előszavát, melyből Tóth számára kiviláglani látszik, hogy e művet a kéziratos nyilvánosságnak szánja. A fejezetben bebizonyosodik, hogy a fordítás nem kizárólag Richard Allestree eredeti angol nyelvű művéből készült, hanem ennek egy 1732-es francia fordítását is segítségül hívták.

Az eredeti angol szöveg azonosításánál Tóth információkat közöl annak szerzőjéről, Allestree-ről és magyar kapcsolatairól. Ennek tanulmányozásához szakirodalmat is ajánl, és említést tesz róla, hogy az angol szerző bejegyzett Mezözlaki János album amicorumába, amiről többet azonban nem mond. Érdemesnek tartjuk megjegyezni, hogy a bejegyzést feldolgozták az *Inscriptiones Alborum Amicorum* adatbázisában, ahol annak fotója is megtekinthető. Az adatbázisban látható, hogy Allestree Alexandriai Szent Kelemen *Paedagogus* című művéből választotta az inscriptio szövegét.² Ez a szövegválasztás abból a szempontból lehet érdekes, hogy Szent Kelemen egyes teológiai gondolatai jelentősen eltértek annak a Tertullianusnak a gondolataitól, akinek művei Tóth szerint nagy hatást gyakoroltak a korábban tárgyalt szövegek gondolatosságára. Úgy véljük, ennek vizsgálata esetlegesen új szempontokkal gazdagíthatná a Allestree-recepció kutatását.

Tóth Zsombor *A hosszú reformáció jegyében* címet viselő művében nem egy befejezett és lezárt, hanem egy jelenleg is folyamatban lévő kutatás részeredményeit közli. A mű megírásának legfőbb célja az volt, hogy megismertesse a magyar kutatókkal a hosszú reformáció fogalmát és annak alkalmazási lehetőségeit. A cél megvalósítása abból a szempontból sikeresnek mondható, hogy részletes leírást kapunk az alapkoncepcióról, a kutatás végleges lezárultáig azonban nem jelenthető ki teljes bizonyossággal, hogy e koncepció maradéktalanul alkalmazható lehet a magyar nyelvű területek egészére, tekintettel annak sajátos viszonyaira.

² LATZKOVITS Miklós, *Inscriptiones Alborum Amicorum*, 2003–2024, 242. sz., doi:10.14232/iaa, <http://iaa.bibl.u-szeged.hu>.